

SZÖVETSÉG ÉS PÁRBESZÉD

ESSZÉK AZ ETIKÁRÓL

LORD JONATHAN SACKS FŐRABBIVAL זצ"ל
EREDETILEG MEGJELENT AZ 5775. ÉVBEN

Köszönettel a Wohl Legacy-nek a Szövetség és párbeszédnek nyújtott bőkezű támogatásáért. Maurice tevékeny filantrop volt, Vivienne egy mély szerénységgel magáldott asszony. Együtt egy különlegesen odaadó és törődő párt alkottak, akik számára az élet egyet jelentett az adakozással.

Fordította Lőwy Gábor

Létezhet könyörület igazságosság nélkül?

Ki tiszta hetiszakasa

Az aranyborjú körüli dráma tetőpontján egy élénk és rejtélyes jelenet játszódik le. Isten már biztosította Mózeset arról, hogy megbocsát a népnek, de most, ismét Szináj hegyén Mózes ennél is tovább megy. Arra kéri Istent, hogy legyen a néppel. Kéri, „taníts meg utadra” és „mutasd meg dicsőségedet” (2Móz 33.13. és 18.). Isten így válaszol:

„Hagyom, hogy jóságom elhaladjon előtted, és Úr nevemet hirdetem előtted... Megkönyörülök azon, akin megkönyörülök, és megkegyelmezek annak, akinek megkegyelmezek.” Azonban így szól: „nem láthatod arcomat, mert nem lehet, hogy az ember lásson, és éljen.” 2Móz 33.20.

Isten a közet repedésébe helyezi Mózeset, és azt mondja, „hátaamat láthatod,” de arcát nem, és Mózes hallja, amint Isten ezen szavakat mondja:

„Az Úr, az Úr, könyörületes és kegyes Isten, lassan haragszik, bővelkedik szeretetben és hűségben, megőrzi szeretetét ezreknek, és megbocsát a gonoszságért, a lázadásért és a bűnért. Mégsem hagyja a bűnöst büntetlenül.” 2Móz 34.6-7.

Ez a bekezdés „Isten könyörületének tizenhárom tulajdonsága” néven vált ismertté.

A bölcsek értelmezése szerint ebben a jelenetben tanította meg Isten Mózeset és rajta keresztül a következő nemzedékeket arra, hogy miként imádkozzanak bűnbánáskor (Ros Hásáná traktátus 17b). Maga Mózes a következő válság, a kémek bűnének alkalmával apró változtatásokkal használta ezeket a szavakat. Később a Szölichot néven ismert, bocsánatért esedező imák alapjául szolgáltak. Mintha Isten saját öndefiníciója által kötelezte volna magát arra, hogy megbocsásson annak, aki ezen szavakkal fordul hozzá a nemzedékek során.¹ Isten könyörületes, szeretettel és megbocsátással él. Ez alapvető eleme a zsidó hitnek.

¹ A Talmud Ros hásáná traktátus 17b oldalán azt állítja, hogy Isten szövetséget kötött ezen szavak alapján, kötelezve magát, hogy megbocsásson annak, aki megtérése közben ezen tulajdonságokhoz fordul. Ezért foglalnak el annyira központi helyet a Ros hásáná és Jom kipurt megelőző napok imáiban, valamint a jom kipuri imákban is.

De van egy apróság. Isten hozzáteszi: „*Mégsem hagyja a bűnöst büntetlenül.*” Egy további kikötés szerint Isten a szülők bűneit a gyerekeikre méri, ennek külön figyelmet kell szentelnünk, de a jelen esszének nem ez a témája. A kikötés azt tanítja nekünk, hogy létezik megbocsátás, de büntetés is van. Létezik könnyörületesség, de igazságszolgáltatás is van.

Miért van ez? Miért kell, hogy létezzen igazságszolgáltatás és könnyörületesség is, büntetés és megbocsátás is? A bölcsek ezt mondták:

„Amikor Isten megteremtette az univerzumot, igazságosság által teremtette azt, de látta, hogy így képtelen lesz fennmaradni. Mit tett ekkor? Hozzátoldotta a könnyörületet az igazsághoz, és megteremtette a világot.” (Ld. Rási magyarázatát 1Móz 1.1-hez.)

Ez a kijelentés ugyanazt a kérdést veti fel: miért nem hagyta el teljesen Isten az igazságot? Miért nem volt a megbocsátás önmagában véve is elegendő?

Egy rendkívüli és váratlan válasszal szolgálnak azok a lenyűgöző kutatási eredmények, amelyek az utóbbi időben számos különböző szakterületen (az erkölcsi filozófiától az evolúciós pszichológiáig, és a játékelmélettől a környezeti etikáig) megjelentek.

Legjobb, ha Garrett Hardin 1968-as híres írásával kezdjük a „közlegelő tragédiájáról.”² Képzeljünk el egy erőforrást, aminek nincs konkrét tulajdonosa: például egy legelőt, ami mindenkié, vagy a tengert a benne élő halakkal. Az erőforrás sok embernek biztosítja a megélhetést, a helyi gazdáknak vagy halászoknak. Az erőforrás hamarosan túl sok embert vonz. A túlzott legeltetés és a túlhalászás miatt a forrás kimerül. A legelő hamarosan pusztává válhat. A halakat a kihalás veszélye fenyegeti.³

Ilyenkor mi lesz? A közjó azt kívánja, hogy mindenki korlátozza a közös erőforrás használatát. Határt kell szabni a legelő állatok vagy a kihalászott halak számának. De vannak, akik nem fognak tudni ellenállni. Ők továbbra is túlzott mértékben fognak legeltetni vagy halászni. Ezt majd azzal fogják megmagyarázni, hogy ez számukra nagy hasznot termel, miközben a többiek vesztesége elenyésző, hiszen sokak között oszlik meg. Az önérdék felülkerekedik a közérdeken, és ha elegendően hallgatnak ezen ösztönökre, az eredmény katasztrofális lesz.

Ez a közlegelő tragédiája, amely megmagyarázza, hogy történnek meg a környezetvédelmi és egyéb katasztrófák. A problémát a potyautas jelenti, az aki az önérdékét követi, anélkül hogy kivenné részét a közteherviselésből. Az ilyen típusú helyzetnek nagy jelentősége van sok kortárs problémára nézve, ezért a matematikai biológusok, mint Anatol Rapoport és Martin Nowak, valamint viselkedési közgazdászok, mint Daniel Kahneman és a néhai Amos Tversky behatóan tanulmányozták a jelenséget.⁴

Egyik módja a jelenség tanulmányozásának az, hogy létrehoznak olyan kísérleti helyzeteket, amelyek szimulálják az ilyen jellegű problémát. Íme egy példa. Négy játékos mindegyike kap nyolc dollárt. Azt mondják nekik, hogy olyan sokat vagy olyan keveset fektethetnek be egy közös alapba, amennyit szeretnének. A kísérlet vezetője összegyűjti a pénzt, összeadja, rátesz ötven százalékot (azt a hasznot, amit a gazda vagy a halász kapna a közös erőforrások használatakor), majd egyenlően osztja azt el a

² Garrett Hardin, “The Tragedy of the Commons,” *Science* 162, 1968 December 13. 3859. szám 1243-1248 oldal.

³ Jóval Garrett Hardin előtt már volt egy régi haszid történet egy faluról, ahol minden lakost arra kértek, adjanak egy bizonyos mennyiségű bort, hogy a király közelgő látogatása alkalmával egy hatalmas hordóval ajándékozhasssák meg. Minden lakos vizet öntött a hordóba bor helyett, azzal érvelve, hogy egy ilyen kis hígítást biztos nem lehet észrevenni egy ilyen nagy ajándékon. A király megérkezett, a falu lakói átadták a hordót, ő ivott belőle, és felkiáltott: „de hát ez tiszta víz.” Gondolom, sok néphagyományban van hasonló történet. Tulajdonképpen ez a közlegelő tragédiája.

⁴ Lásd Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic, 1984. Matt Ridley, *The Origins of Virtue*, Penguin, 1996. Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, Allen Lane, 2011. Martin Nowak és Roger Highfield, *Super Cooperators: Evolution, Altruism and Human Behaviour or Why We Need Each Other to Succeed*, Edinburgh: Canongate, 2011.

négy játékos között. Tehát ha mindenki a teljes nyolc dollárt befizeti, a kör végén mindenki tizenkét dollárt kap. De ha az egyik játékos semmit sem tesz be, az alap 24 dollár lesz, ami ötven százalék hozzáadása után 36 dollárrá válik. Az egyenlő elosztás azt jelenti, hogy mindenki kilenc dollárt kap. Vagyis hárman csak egy dollárral gazdagodnak, míg a negyedik, a potyautas, kilenc dollárral.

Azonban ez nem egy stabil állapot. Ahogy a játék ismétlődik, a résztvevők még akkor is észreveszik, hogy van köztük egy potyautas, ha a játékot úgy játsszák, hogy lehetetlen tudni, hogy ki az. Ilyenkor két lehetőség van. Vagy senki sem fog többet az alapba (vagyis a közérdekbe) befektetni, vagy megegyeznek, hogy megbüntetik a potyautast, ha erre van lehetőség. Az embereket olyannyira lelkesíti a másik megbüntetésének lehetősége, hogy sokszor az sem hátráltatja őket, hogy azzal maguknak fognak veszteséget okozni. Ezt a jelenséget olykor önzetlen büntetésnek nevezik.

Bizonyos kutatók MRI gépet csatlakoztattak a résztvevőkhöz, hogy megfigyeljék, az agy mely részeit aktiválja az ilyen játék. Az önzetlen büntetés érdekes módon az agy élvezeti központjaihoz kapcsolódik. Kahneman szavaival:

„Úgy látszik, hogy a társadalmi rend és az igazságosság szabályainak fenntartása ilyen módon saját magának a jutalma. Nagyon is meglehet, hogy az önzetlen büntetés az az erő, amely a társadalmakat összefogja.”⁵

Ez persze nem egy ideális megoldás. A büntetés mindenkinek rossz. A kihágó természetesen szenved, de a büntetőknek is vesztesége származik ebből, mert pénzt és időt kell fordítaniuk erre, ahelyett hogy azzal a közhasznót gyarapítanák. Ráadásul a többnemzetiségű kísérletekben azt vették észre, hogy azok az emberek büntetnek leginkább, akik olyan államokból származnak, ahol a leggyakoribb a potyautaskodás. Azok hajlanak leginkább a büntetésre, akiknek a környezetében legelterjedtebb a korrupció, és hiányzik a közösségérzet. Más szóval: a büntetés olyan eszköz, amelyhez az ember csak végső elkeseredésében folyamodik.

Térjünk a vallás témájára! Kísérletek egész sorozata világít rá, mi a szerepe a vallásgyakorlásnak ilyen körülmények között. A vizsgálat során a résztvevőknek alkalma nyílt a csalásra, és ezáltal vagyoniuk gyarapítására. Ha a résztvevőket, anélkül hogy ezt a kísérlettel összekötötték volna, arra készítették, hogy vallási témákra gondoljanak (például Istennel kapcsolatos szavakat mutattak nekik, vagy emlékeztették őket a tízparancsolatra), a csalás aránya jelentősen csökkent.⁶ Az különösen lenyűgöző, hogy az ilyen vizsgálatok eredményei függetlenek a kísérleti alanyok hitétől. Nem az a fontos, hogy az illető hisz-e Istenben, hanem, hogy emlékeztetik-e Istenre a kísérlet előtt. Talán ezért olyan fontosak a napi imák és a rendszeres, mindennapos szertartások. A kísértés pillanataiban a háttérben meghúzódó vallásos meggyőződés kevésbé hat ránk, sokkal fontosabb hogy ezt a hitet tudatosítsuk magunkban.

Még ennél is jelentősebbek azok a kísérletek, amelyekben az Istenről alkotott különböző elképzelések hatását vizsgálták. Inkább az isteni megbocsátásra gondolunk, vagy az isteni igazságszolgáltatásra és büntetésre? A világvallások különböző irányzatai más-más aspektusra helyezik a hangsúlyt. Vannak szónokok, akiknek dörgő hangja a pokoltűzzel hangos, és vannak olyanok, akik a szeretet nyugodt, csendes hangján szólnak. Melyik hatásosabb?

Felesleges rámutatnom, hogy ateista vagy agnosztikus kísérleti alanyok esetén nincs különbség a kettő között. Egyik sem hat rájuk. Hívők esetén azonban jelentős különbséget tapasztalunk. *Akik büntető Istenben hisznek, kevesebbet csálnak és lopnak, mint azok, akik egy megbocsátó Istenben hisznek.* Ezután azt vizsgálták, hogy a hívők miként viszonyulnak a közjavak potyautasaihoz. Hajlandóak

⁵ Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, 308.

⁶ Ara Norenzayan, *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict*, Princeton University Press, 2013, 34-35.

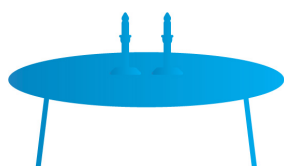
megbocsátani, vagy megbüntetik a potyautasokat még akkor is, ha ezzel saját maguknak is kárt okoznak? Ezúttal az eredmények igen tanulságosak voltak. *Azok, akik egy büntető Istenben hisznek, kevésbé büntetnek másokat, mint azok, akik egy megbocsátó Istenben hisznek.*⁷ Azok, akik hiszik, hogy Isten „nem hagyja a bűnt bűntetlenül”, ahogy azt a Tóra mondja, hajlanak rá, hogy a büntetést Istenre hagyják. *Akik viszont az isteni megbocsátást tartják szem előtt, inkább hajlanak az emberi megtorlás és bosszúállás felé.*

Ugyanezt mondhatjuk el a társadalom egészéről is. Itt a kutatók olyan kifejezéseket használtak, amelyek kevésbé jellemzőek a zsidóságra: az országokat az alapján hasonlították össze, hogy a lakosság milyen százalékban hisz a mennyországban és a pokolban. „Azokban az országokban a legalacsonyabbak a bűnügyi statisztikák, ahol a legmagasabb a pokolban hívők aránya, és legalacsonyabb a mennyben hívőké. Ezzel szemben azok a nemzetek, ahol a mennyben hisznek többen, ott legelterjedtebb a bűnözés. Ez szinte minden nagy vallásra igaz volt, beleértve számos keresztény és hindu irányzatot, és több szinkretikus vallást, amelyek különböző hitvilágok ötvözetéből állnak.”⁸

Ez annyira meglepő felfedezés volt, hogy felmerült a kérdés, miért létezik olyan vallás, amely leveszi a hangsúlyt az isteni büntetésről? Azim Shariff a következőt válaszolta:

„Bár a pokol által az ember nagyobb valószínűséggel lesz jó, a menny által sokkal valószínűbben fogja magát jól érezni.” Ha egy vallás téríteni kíván „sokkal könnyebben el lehet adni egy vallást, amely az isteni paradicsom ígéretével kecsegtet, mint egy olyat, amely tűzzel és kénkövel fenyegeti híveit.”⁹

Így érthető, miért ragaszkodik Isten ahhoz, hogy miközben könyörületességét hirdeti, hozzátegye, hogy nem hagyja a bűnt bűntetlenül. *Egy olyan világban, ahol nincs isteni igazságszolgáltatás, még hívő emberek körében is több lenne a neheztelés, a büntetés és a bűnözés, és kevesebb lenne a közösségi érzés és a megbocsátás.* Minél inkább hisszük, hogy Isten megbünteti a bűnt, annál megbocsátóbbak leszünk. Minél kevésbé hisszük, hogy Isten megbünteti a bűnt, annál rosszallóbbak és a büntetésre hajlamosabbak leszünk. Mindez talán első hallásra ellentmondásosnak tűnik, ez mégis egy olyan igazság, amely által megérthetjük a Tórának azt a mély bölcsességet, amellyel segíteni kíván nekünk, hogy egy emberies és törődő társadalmat hozzunk létre.

A SABESZI ASZTALNÁL

1. Melyik érték fontosabb számodra: az igazság vagy a törődés?
2. Hogy képzeled el Istent- igazságosnak vagy szeretőnek? Lehet egyszerre mindkettő?
3. Hogy tesz minket a büntető Istenbe vetett hit megbocsátóbbá?

Sacks főrabbi úr zcl. további írásai megtalálhatóak az alábbi címen: www.RabbiSacks.org   @RabbiSacks
The Rabbi Sacks Legacy Trust, PO Box 72007, London, NW6 6RW • +44 (0)20 7286 6391 • info@rabbisacks.org

© Rabbi Sacks • Minden jog fenntartva

⁷ Uo. 44-47.

⁸ Uo. 46.

⁹ Uo.